

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ - ΣΤΑΜΑΤΗ

**Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 2309
ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ**

**ανάτυπο από το
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΛΙΝΟ ΠΟΛΙΤΗ**

**Θεσσαλονίκη
1978**

ΠΑΡΕΡΧΕΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΘΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 2309 ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ

Ὁ Η. Τσιτσέλης στὴ βιογραφία τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ¹, ὅπου παραθέτει καὶ ἓνα συνοπτικὸ κατάλογο τῶν ἔργων του, δίνει τὴν πληροφορία ὅτι «παρὰ τῷ ἱερεῖ Ν. Πολλάνῃ² σώζεται ἀνώνυμον» τὸ ἔργο «Περὶ τῶν δέκα ἐντολῶν», τὸ ὁποῖο «ἐκ παραδόσεως γινώσκεται ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Δαμοδοῦ».

Ἐπειδὴ ὁ Βικέντιος Δαμοδὸς καὶ τὸ ἔργο του εἶναι τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς καὶ ἡ πραγματεία «Περὶ τῶν δέκα ἐντολῶν» δὲν παραδίδεται ἀπὸ ἄλλο κώδικα, ἀναζήτησα τὸ χειρόγραφο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ὅπου ἔχει περιέλθει ἡ συλλογὴ Πολλάνῃ³. Δὲν μένει, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι ὁ κώδικας ποὺ ἀναφέρει ὁ Τσιτσέλης εἶναι ὁ *ΕΒΕ 2309* (Πολλάνῃ ἀρ. 40), τοῦ ὁποῦ τοῦ πρῶτο μέρους φέρει τὸν τίτλο «Περὶ τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν» χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ χειρογράφου καὶ τὴ μελέτη τοῦ περιεχομένου του προέκυψαν ἀρκετὰ στοιχεῖα ποὺ ἐνισχύουν τὴ θέση ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἄγνωστο ὡς τώρα ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ. Τὰ συμπεράσματα αὐτῆς μου τῆς ἔρευνας ἐκθέτω ἐδῶ, ἀφοῦ πρῶτα δώσω τὴν παλαιογραφικὴ περιγραφή τοῦ κώδικα.

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χάρτινο καὶ οἱ διαστάσεις του 30,5×21. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 380 φύλλα καὶ χρονολογεῖται στὸν 18ον αἰ.

(φ. 11-210β) *Περὶ τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν*. Κεφάλαιον πρῶτον. Ὅπως γενικῶς ἀνακρίνεται περὶ τῶν θείων ἐντολῶν καὶ νόμων. Ἀρχ. Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν θείων ἐντολῶν. (κεφ. α'-ι'). (φ. 211) (προμετωπὶς) *Μέρος δεύτερον*. Ἱερὰ Κατήχησις περιέχουσα καὶ ἐξηγοῦσα τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα. (φ. 212-283) *Μέρος δεύτερον*. Ἱερὰ Κατήχησις περιέχουσα καὶ ἐξηγοῦσα τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα καὶ κατὰ πλάτος δηλοῦσα ὅσα πρὸς αὐτά. Ἀρχ. Εἶναι ἀναγκαῖον καὶ πολλὰ ὠφέλιμον. Τέλος τοῦ δευτέρου μέ-

1. Βλ. Η. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. I, Ἀθῆναι 1904, σ. 115.

2. Ὁ Κεφαλλονίτης ἱερέας Ν. Πολλάνης, γνωστὸς λόγιος, ἐκδότης ἐκκλησιαστικῶν καὶ διδακτικῶν βιβλίων, διετέλεσε ἀρχικαγκελλάριος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ βιβλιοφύλακας τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ἀργοστολίου. Γνωστὸς βιβλιόφιλος καὶ συλλέκτης χειρογράφων. Βλ. Τσιτσέλη, *δ.π.*, σ. 866.

3. Ὁ Σπ. Λάμπρος συνέταξε τὸν κατάλογο τῆς συλλογῆς προκειμένου νὰ τὴν ἀγοράσει τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν δημοσιεύτηκε στὸν «Νέον Ἑλληνομνήμονα», Δ' (1907), σ. 358-367 (RR 274). Τὰ χειρόγραφα τελικὰ ἀγοράστηκαν, τὴν ἴδια χρονιά, ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ὅπου βρίσκονται σήμερον. Τὸν κατάλογο ἐτοιμάζει ὁ καθηγητὴς κ. Λ. Πολίτης στὰ πλαίσια τοῦ γενικοῦ καταλόγου τῶν μετὰ Σακκελίωνα χειρογράφων, καὶ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου τὰ δελτία περιγραφῆς. Τὸν εὐχαριστῶ.

ρους περι τῶν ἑπτὰ θανασίμων ἁμαρτημάτων. (κεφ. α'-η') (φ 285) (προμετωπίς) Ἱερὰ Κατήχησις περιέχουσα καὶ ἐξηγοῦσα τὸ τῆς μετανοίας μυστήριον καὶ ὕστερον περι τοῦ πῶς δεῖ ἀκούειν τὰς ἐξομολογήσεις καὶ ποῖα τὰ φάρμακα τῶν ἁμαρτιῶν. (φ. 286-330β) Μέρος τρίτον. Περι τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας καὶ ἀπάντων τῶν εἰς αὐτὸ ἀναφερομένων. Κεφάλαιον α' Περι τῆς μετανοίας καὶ τῶν αὐτῆς ἀναγκαίων. Ἀρχ. Θεοῦ βοήθεια καὶ χάριτι ἐσαφηνίσασμεν. Τέλ. καὶ ταῦτα περι τῆς ἀγάπης. (κεφ. α'-δ').

Ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων εἶναι μεταγενέστερη. Ἴσως ἔχει ἐκπέσει ἓνα φύλλο ἀπὸ τὴν ἀρχή⁴. Ὀλόκληρος ὁ κώδικας εἶναι γραμμένος μετὰ τὸ ἴδιο χέρι ἔμπειρου βιβλιογράφου, μετὰ ἐπιμέλεια καὶ χωρὶς λάθη. Εἶναι σταχωμένος μετὰ καφὲ δέρμα ποῦ ἔχει φθαρεῖ στὴ ράχη. Ἐσωτερικὰ εἶναι σὲ καλὴ κατάσταση.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου περιέχεται ἓνα ἀνεξάρτητο φυλλάδιο πεντάδιο (φφ. 1-10) μικρότερου σχήματος, 28×20,5, φφ. 10, τῆς ἴδιας ἐποχῆς μετὰ τὸ ἄλλο χειρόγραφο. (φ. 1-5β). Κεφάλαιον β' Περι τῆς δευτέρας διαφορᾶς ἦτοι περι τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀρχ. Δογματίζει ἡ δοτικὴ ἐκκλησία. Τέλ. καὶ οὐδεμίαν προσθήκην ἐπιδέχεται. Τέλος τῆς δευτέρας διαφορᾶς. (φ. 6-7). Κεφάλαιον γ' Περι τῆς τρίτης διαφορᾶς ἦτοι περι ἀζύμου. Ἀρχ. Εἰς τὸ ἄχραντον τῆς θείας εὐχαριστίας μυστήριον. Τέλ. ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ καὶ βαδίζετε ἐν αὐτῇ. Τέλος τῆς τρίτης διαφορᾶς. (φ. 7β-10β) Κεφάλαιον δ' Περι τῆς τετάρτης καὶ πέμπτης διαφορᾶς ἦτοι περι καθαρτηρίου περσὸν (sic). Ἀρχ. Εἰς ἓνα μόνον κεφάλαιον περιγράφω τὰς δύο ταύτας διαφοράς. Τέλ. ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τραπέζῃ κεῖμαι καὶ λαβὼν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα. Τὸ φυλλάδιο εἶναι γραμμένο ὀλόκληρο ἀπὸ ἄλλο βιβλιογράφο, ὅχι τόσο ἔμπειρον, καὶ μετὰ ἀρκετὰ λάθη. Δὲν ἔχει ἴχνη σταχώσεως ἀλλὰ οἱ κάθετες τσακίσεις στὸ μέσο καὶ τῶν δύο πλευρῶν δηλώνουν ὅτι ἦταν διπλωμένο στὰ τέσσερα. Στὸ κέντρο ὑπάρχει κηλίδα ὑγρασίας ποῦ ἔχει διαπεράσει ὅλα τὰ φύλλα καὶ ἔτσι στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τὸ κείμενον εἶναι δυσανάγνωστο.

Ὁ κώδικας EBE 2309 παραδίδει μιὰ ἐκτενὴ πραγματεία κατηχητικῆς ποῦ ὁ γενικός της τίτλος θὰ πρέπει νὰ ἦταν «Ἱερὰ Κατήχησις». Ὅπως ἀναφέραμε, εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχει ἐκπέσει τὸ πρῶτο φύλλο μετὰ τὴν προμετωπίδα, ὅπου θὰ ἀναγραφόταν ὁ τίτλος καὶ ἴσως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα⁵. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη. Τὸ Μέρος πρῶτο ἀναφέρεται στὶς δέκα ἐντολές, τὸ Μέρος δεῦτερο στὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα καὶ τὸ Μέρος τρίτο στὸ μυστήριον τῆς μετανοίας καὶ τὴν ἐξομολόγησιν. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἓνα τυπικὸ ἔργο κατη-

4. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν στηρίζω στὸ στοιχεῖο ὅτι στὰ ἐπόμενα δύο μέρη ὑπάρχει ἡ προμετωπίδα.

5. Πρβλ. τὸ χφ EBE 2312 γραμμένο μετὰ τὸ ἴδιο χέρι, ὅπου ὑπάρχει ἡ προμετωπίδα τοῦ ἔργου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

χητικῆς, πού ἀνάλογα εἶχαν ἀρχίσει νὰ τυπώνωνται καὶ νὰ κυκλοφοροῦν ἀπὸ τὸ τέλος κιόλας τοῦ 16ου αἰώνα. Ἦταν μιὰ κίνηση πού ἐγκαινιάστηκε ἀπὸ τὴ Μεταρρύθμιση καὶ συνεχίστηκε καὶ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες καὶ ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους, οἱ ὅποιοι, ἐπηρεασμένοι κυρίως ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρότυπα, ἄλλοτε μεταφράζουν καὶ ἄλλοτε συνθέτουν πρωτότυπες ἐργασίες μὲ σκοπὸ νὰ καθοδηγήσουν τὸν κλῆρο καὶ τὸ λαό⁶.

Ὁ Δαμοδὸς ἔχει ἀσχοληθεῖ συστηματικὰ μὲ τὴ θεολογία. Ἔχει συγγράψει τὴν πεντάτομη «Δογματικὴν» του καὶ τὴν ἐπιτομή της, καθὼς καὶ τὸ «Συνταγματίον θεολογικόν», πού καὶ τὰ δύο παραμένουν ἀνέκδοτα. Ἔχει ἀσχοληθεῖ ἐπίσης καὶ μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ρητορικῆς, ἰδιαίτερα τῆς ὁμιλητικῆς, καὶ ἔχει συνθέσει σύντομες ρητορικὲς πραγματεῖες γιὰ χάρη ἱερέων μαθητῶν του, ὅπως ἡ τυπωμένη «Πρᾶξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς ρητορικὰς ἐρμηνείας» (Πέστη 1815). Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του ἀκολουθοῦν τὸ ἱερατικὸ στάδιο καὶ ἀρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς διέπρεψαν ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἱεροκήρυκες. Ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Δαμοδὸς εἶναι, ὅπως παραδίδεται⁷, ὁ συγγραφέας καὶ τῆς «Ἱερᾶς Κατηχήσεως» τοῦ κώδικα ΕΒΕ 2309, ἐνὸς ἐγχειριδίου κατηχητικῆς πού, ὅπως σημειώνει στὰ προοίμια καὶ τῶν τριῶν μερῶν τοῦ ἔργου, σκοπὸ ἔχει νὰ βοηθήσει τοὺς κληρικοὺς στὸ ἔργο τους ἐρμηνεύοντάς τους μὲ τρόπο εὐληπτο καὶ συστηματικὸ τὶς ἠθικὲς ἐπιταγὲς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν παραβολὴ τοῦ κειμένου τῆς «Κατηχήσεως» μὲ γνωστὰ ἔργα τοῦ Δαμοδοῦ. Ἡ γλώσσα, τὸ ὕφος καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ πανομοιότυπη διατύπωση δημιουργοῦν ἀμέσως τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶναι ἔργο δικό του.

Παραθέτω ἐδῶ χαρακτηριστικὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ προοίμια τῶν τριῶν μερῶν τῆς «Κατηχήσεως» καὶ ἀπὸ προοίμια γνωστῶν ἔργων τοῦ Δαμοδοῦ ὅπου γίνεται φανερὴ αὐτὴ ἡ συγγένεια.

(φ. 11). Μέρος Α', Κεφ. α'. Ὅπως γενικῶς ἀνακρίνεται περὶ τῶν θείων ἐντολῶν τε καὶ νόμων. Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν θείων ἐντολῶν εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ πολὺ ὠφέλιμος εἰς ὅλους τοὺς ἱερεῖς καὶ ἀκόμη σὲ κάθε χριστιανόν, διὰ τοῦτο ᾧδε σαφηνίζεται εἰς ἀπλῆν διάλεκτον, διὰ νὰ εἶναι εἰς ὅλους κοινὴ ἢ ὠφέλεια καθὼς εἶναι εἰς ὅλους κοινὴ ἢ ἀνάγκη τόσον σωτηριώδους καὶ ἀληθινῆς ἐπιστήμης.

Λογικὴ (Βενετία 1759) (σ. 7). Ἄν τις θέλῃ νὰ μάθῃ εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν

6. Βλ. Π. Τρεμπέλα, Κατηχητικὴ ἢ Ἱστορία καὶ θεωρία τῆς Κατηχητικῆς, Ἀθήναι 1931, σ. 140-152.

7. Βλ. Τσιτσέλη, ὁ.π., σ. 115.

τὴν ἀφορμὴν ὅπου μὲ ἐπαρακίνησε νὰ συνθέσω τὴν Λογικὴν εἰς τὴν ἀπλὴν διάλεκτον, πρᾶγμα ὡς τώρα ἀσυνήθιστον, ἡ αἰτία εἶναι ἡ μεγάλη ὠφέλεια ὅπου ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν λαμβάνει ἡ Ρητορικὴ Τέχνη. Ἐγὼ ἐπιθυμώντας νὰ ὠφελήσω κάθε λογῆς ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ γένος μας ἐσύνθεσα τὸ βιβλίον τῆς Ρητορικῆς τέχνης εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ στοχαζόμενος ὕστερα πόσον εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν εὐγλωττίαν ἡ Λογικὴ, ἠθέλησα νὰ συνθέσω.

(φ. 212) Μέρος Β'. Εἶναι ἀναγκαῖον καὶ πολλὰ ὠφέλιμον νὰ σαφηνίσωμεν χάριτι θεοῦ μετὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν δέκα ἐντολῶν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἑπτὰ θανασίμων ἀμαρτημάτων. Καὶ ἀγκαλὰ τοῦτα τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα... ὁμως συμφέρει νὰ φανερώσωμεν κατὰ μέρος πρὸς πληρεστέραν κατάληψιν τῶν χριστιανῶν.

Προοίμιον Φυσιολογίας. Ἀναγκαῖον δὲν εἶναι καθὼς συνηθοῦσιν... Ἀγκαλὰ καὶ εἰς ἄλλον τρόπον δὲν ἤμουν ἀρκετός... Ἡ ἀφορμὴ πάλιν διὰ τὴν ὁποῖαν ἔκρινα νὰ συνθέσω εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον τὸ παρὸν βιβλίον, ἐστάθη, διὰ νὰ γένη πλέα κοινόν... Ὡστε ὅπου τὸ δικαιότερον εἶναι, διὰ νὰ γένη ὠφέλεια νὰ γράφονται εἰς ἐκείνη τὴν διάλεκτον οἱ ἐπιστῆμες ὅπου εἶναι πλέον κοινὴ εἰς τὸ ἔθνος... διὰ νὰ εἶναι διδασκαλία κοινὴ εἰς ὅλους... διὰ τὸ κοινὸν ὄφελος.

Προοίμιον Δογματικῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία εἶναι ἀναγκαῖα εἰς πάντας, εἰς καθ' ἕναστον δηλαδὴ κατὰ τὰ ἴδια μέρη, διὰ τοῦτο ἐγράψαμεν εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον καὶ κατὰ πλάτος διὰ εὐκολωτέραν κατάληψιν.

Ὁ κώδικας *EBE 2309* εἶναι ὀλόκληρος γραμμένος, ὅπως σημειώσαμε, ἀπὸ τὸν ἴδιο βιβλιογράφον. Τὸ ἀνετο γράψιμο χωρὶς λάθη καὶ οἱ σποραδικὲς διορθώσεις στὸ ἀρχικό, ὅπως φαίνεται, κείμενο, ἄλλοτε γλωσσικὲς (πρὸς τὸ λογιότερο) καὶ ἄλλοτε φραστικὲς⁸, δηλώνουν ὅτι ὁ βιβλιογράφος πρέπει νὰ ἦταν λόγιος καὶ μάλιστα θεολόγος. Τὸ ἴδιο δείχνουν ἄλλωστε καὶ οἱ παρεμβάσεις του στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἔργου, ὅπου σὲ ἀρκετὰ σημεία ἔχει διαγράψει ὀλόκληρους παραγράφους καὶ δίπλα σημειώνει λατινικά: *erro Latinorum* (φ. 310) ἢ *erro et explicatio Latinorum* (φ. 31). Ἄλλοτε πάλι σημειώνει τὶς παρατηρήσεις του στὸ περιθώριο, ὅπως στὸ φ. 311β, ὅπου διαγράφει μεγάλο μέρος τῆς σελίδας καὶ δίπλα σημειώνει: «Αἱ τοιαῦται ποιναὶ ἔχουσιν ἄλλα τέλη τῆς θείας προνοίας καὶ ὄχι ὅτι διαμένει χρονικὴ ποινὴ πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας».

8. Π.χ. «πρέπει - εἶναι πρέπει», «νὰ ἀναθεματίζη ἐκεῖνον - αὐτὸν τὸν Θεόν», «διότι εἶναι νέα γινομένη ἀμαρτία εἰς τὴν ἑορτὴν - διότι ἡ ἀμαρτία ὅπου γίνεται εἰς τὴν ἑορτὴν εἶναι νέον ἀμάρτημα». Κάποτε διαγράφει τὸ «ἀγκαλὰ» καὶ συχνὰ διορθώνει τὸ «λατρεύομεν» σὲ «πιστεύομεν», «ἐορτάζομεν».

Ἄλλὰ ὁ βιβλιογράφος τοῦ κώδικα *EBE 2309* δὲν μᾶς εἶναι ὁλότελα ἄγνωστος. Τέσσερις ἀκόμη κώδικες τῆς ἴδιας συλλογῆς εἶναι γραμμένοι μετὰ τὸ χέρι του, καί, τὸ σημαντικότερο, ὅλοι ἔχουν στενὴ σχέση μετὰ ἔργα τοῦ Δαμοδοῦ. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα *EBE 2312*, *2274*, *2276* καὶ *2368*.

Ὁ κώδικας *EBE 2312* (Πολλάνη ἀρ. 38) ἐξωτερικὰ (διαστάσεις, χαρτί, στάχωση) εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπος μετὰ τὸ χειρόγραφο ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ εἶναι γραμμένος μετὰ τὴν ἴδια τάξιν. (Σὲ κάθε ἐνότητα προηγεῖται ἡ προμετωπίδα, καὶ τὸ τέλος κάθε κεφαλαίου δηλώνεται μετὰ τὸν ἴδιο χαρακτηριστικὸν τρόπον). Παραδίδει τὰ Προοιμιακὰ ζητήματα καὶ τὴν Πραγματεία Α' τῆς «Δογματικῆς» τοῦ Δαμοδοῦ. Τὸ χειρόγραφο εἶναι ἀτελές.

Ὁ κώδικας *EBE 2368* (Πολλάνη ἀρ. 21) εἶναι μικρότερου σχήματος καθὼς καὶ οἱ ὑπόλοιποι ποῦ θὰ παρουσιάσουμε. Παραδίδει μιὰ πραγματεία «Λογικῆς», ποῦ ὡς ἓνα σημεῖο μεταφράζεται παράλληλα καὶ στὰ Ἰταλικά. Δὲν δηλώνεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, ἀπὸ τὴν παραβολὴν ὅμως προέκυψε πὼς εἶναι ἡ ἀνεκδοτὴ «Λογικὴ ἐλάσσων» τοῦ Δαμοδοῦ. Δὲν μᾶς ἔχει, ὡς τώρα, παραδοθεῖ Ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ ἔργου καὶ δὲν γνωρίζουμε ἂν αὐτὴ εἶναι ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ ἢ προσπάθεια κάποιου ἄλλου λογίου—γιατί ὅχι καὶ τοῦ βιβλιογράφου—ἀφοῦ διακόπτεται ξαφνικὰ ἐνῶ συνεχίζεται ἡ ἀντιγραφή τῆς «Λογικῆς» τοῦ Δαμοδοῦ σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς σελίδας. Καὶ αὐτὸ τὸ χειρόγραφο εἶναι ἀτελές.

Ὁ κώδικας *EBE 2274*, γραμμένος καὶ αὐτὸς ὁλόκληρος ἀπὸ τὸν ἴδιο βιβλιογράφο, παραδίδει ἐπίσης τὴν «Λογικὴν ἐλάσσονα» τοῦ Δαμοδοῦ, μεταφρασμένη αὐτὴ τὴν φορὰν στὰ λατινικά, χωρὶς νὰ δηλώνεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ἀπὸ τὴν παραβολὴν μετὰ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον προέκυψαν ἐλάχιστες διαφορᾶς ποῦ δὲν εἶναι, νομίζω, ἀρκετᾶς ὥστε νὰ στηρίξουν βάσιμες ἀμφιβολίας γιὰ τὸν ταυτισμὸν. Ἀντίθετα μάλιστα, ἄλλα ἐσωτερικὰ στοιχεῖα πείθουν ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφρασις τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ Δαμοδοῦ⁹.

Ὁ κώδικας αὐτὸς μᾶς παρέχει μιὰ σημαντικὴ πληροφορία γιὰ τὸν βιβλιογράφο. Στὸ παράφυλλο τοῦ χειρογράφου ὁ κτήτορας Ν. Πολλάνης σημειώνει: *Λατινικὴ (ἄγνωστος ὁ συγγραφέας καὶ ἡ γραφή· ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα εἰκάζεται ὅτι ἡ γραφή πιθανὸν νὰ εἶναι τοῦ ἱερέως Ἀλεξάνδρου Δεόρτζη ζώντος τὸν ΙΗ' αἰ.) Ν. ἱερέως Πολλάνης ἔγραψα. Ἐχομε ἔτσι τὴν πληροφορίαν ὅτι πιθανὸς βιβλιογράφος εἶναι ὁ Κεφαλλονίτης κληρικὸς Ἀλέξανδρος Δεόρτζης¹⁰,*

9. Παραβάλλω μετὰ τὸ χφ. *EBE 1141*, ποῦ παραδίδει τὴν «Λογικὴν ἐλάσσονα» τοῦ Δαμοδοῦ: χφ. *EBE 1141*, σ. 10: τοῦτο ἀνακριθῆσεται ἐν τῇ μεταφυσικῇ-χφ. *EBE 2274*, σ. 7: *Sermo de hac questione habetur in Metaphysica* καὶ χφ. *EBE 1141*, σ. 17: τῇ αὐτῇ τοῦ φιλοσόφου μεθόδῳ καὶ ἡμεῖς ἐπόμενοι διαιροῦμεν εἰς τρία μέρη τὴν ἐλάττονα λογικὴν-χφ. *EBE 2274*, σ. 8: *Per hanc eandem et nos rationem dividimus in tres minorem logicam.*

10. Βλ. Τσιτσέλη, ὁ.π., σ. 122.

γνωστός λόγιος, πού έζησε τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα. Διακρίθηκε ὡς ἱεροκήρυκας καὶ διδάσκαλος καὶ ὑπηρέτησε ὡς Ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος ἀπὸ τὸ 1781. Γύρω στὰ 1760 ἦταν ὁ καλύτερος διδάσκαλος τοῦ τόπου του, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σύγχρονός του ἱστορικός¹¹. Ὁ Τσιτσέλης σημειώνει ὅτι στὴ συλλογὴ Πολλάνη σώζονταν *Διδαχὲς καὶ Λόγοι* του, πού δὲν μπόρεσα ὁμῶς νὰ τοὺς ἐντοπίσω στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

Ἄν πράγματι ὁ βιβλιογράφος μας εἶναι ὁ Δεόρτζης, εἶναι πολὺ πιθανὸ πῶς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Δαμοδοῦ ἀφοῦ χρονολογικὰ βρίσκεται κοντά του. Ὁ Δαμοδὸς πέθανε τὸ 1752, καὶ ὁ Δεόρτζης εἶναι γνωστός διδάσκαλος τὸ 1760. Ἔτσι ἴσως δικαιολογεῖται ἡ στενὴ αὐτὴ σχέση του μὲ τὸ ἔργο τοῦ Δαμοδοῦ.

Ὁ κώδικας *EBE 2276* πού εἶναι γραμμένος καὶ αὐτὸς μὲ τὸ ἴδιο χέρι παραδίδει μιὰ «Λογικὴ» κατ' ἐρωταπόκρισιν στὰ ἰταλικά. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἓνα διδακτικὸ ἐγχειρίδιο. Ὁ τύπος αὐτὸς—ὁ μαθητὴς ἐρωτᾷ καὶ ὁ διδάσκαλος ἀπαντᾷ—ἦταν συνηθισμένος γιὰ τὴν ἐποχὴ. Πρβλ. τὴν «Τέχνη ρητορικὴ» τοῦ Δαμοδοῦ στὴν ἀνέκδοτη μορφή της. Ἴσως, ἂν ὁ βιβλιογράφος εἶναι ὁ Δεόρτζης, νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ διασκευὴ πού ἐτοίμασε ὁ ἴδιος γιὰ τὴ διδασκαλία του, ἀφοῦ δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸ ὡς τώρα τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο· καὶ εἶναι ἐπίσης πιθανὸ καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ «Λογικὴ» τοῦ Δαμοδοῦ. Ἡ συστηματικὴ παραβολὴ τοῦ ἔργου θὰ μᾶς δώσει τὴν ἀπάντηση.

Ἄφησα τελευταῖο τὸ φυλλάδιο πού περιέχεται στὸν κώδικα *EBE 2309*, πού δὲν εἶναι γραμμένο μὲ τὸ ἴδιο χέρι. Σχετικὰ μὲ τὸ ἀντιρρητικὸ κείμενο πού παραδίδει, ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ ἀκόλουθα.

Τὸ κείμενο ἀρχίζει μὲ τὸ Κεφάλαιον Β', *Περὶ τῆς δευτέρας διαφορᾶς ἧτοι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*. Λεῖπει τὸ Κεφάλαιον Α', ὅπου κανονικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάζεται ἡ διαφορὰ γιὰ τὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα, ἀφοῦ οἱ ὑπόλοιπες ἐξετάζονται στὰ ἄλλα κεφάλαια. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ ἔχουν ἐκπέσει τὰ πρῶτα φύλλα τοῦ φυλλαδίου, ὑπόθεση πού ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει μιὰ εἰσαγωγὴ ἢ γενικότερος τίτλος τοῦ ἔργου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνᾶς μου γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ περιεχομένου τοῦ φυλλαδίου ἐπιβεβαίωσαν αὐτὲς τὶς ἀρχικὲς ὑποθέσεις μου. Ἀπὸ τὴν παραβολὴ μὲ τὰ γνωστὰ ἀντιρρητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς προέκυψε ὅτι τὸ φυλλάδιο πού διασώθηκε μέσα στὸν κώδικα *EBE 2309* παραδίδει ἓνα μέρος τοῦ γνωστοῦ ἱστοριοδογματικοῦ καὶ ἀντιρρητικοῦ ἔργου τοῦ Ἡλία Μηνιάτη

11. Τὴν πληροφορία δίνει ὁ Τσιτσέλης, ὁ.π., καὶ τὴν παίρνει, ὅπως σημειώνει, ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη Ἱστορία τοῦ Μ. Πινιατόρου». Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ ἔργο τῶν Μ. καὶ Ν. *Pignatorre, Memorie storiche e critiche dell'isola di Cefallonia, Corfu 1889*. Ὁ Τσιτσέλης εἶχε χρησιμοποιήσει, ὅπως φαίνεται, τὴν Ἱστορία προτοῦ νὰ ἐκδοθεῖ, ὅταν ὁμῶς δημοσίευσε τὸ δικό του ἔργο τὸ 1904, ἡ ἐργασία τῶν Πινιατόρων δὲν ἦταν πιά ἀνέκδοτη.

(1669-1714), «Πέτρα σκανδάλου»¹². Πρόκειται γιὰ μιὰ θεολογικὴ πραγματεία εὐρύτατα γνωστὴ, ποὺ τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα, μὲ τὶς φροντίδες τοῦ πατέρα του¹³, στὴ Λειψία τὸ 1718 καὶ ἀπὸ τότε γνώρισε ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις. Ἡ «Πέτρα σκανδάλου» ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη: *Βιβλίον πρῶτον, Τὰ κατὰ Ἱγνάτιον καὶ Φώτιον Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχας καὶ Βιβλίον δεύτερον, Περὶ τῶν πέντε διαφορῶν*. Τὸ φυλλάδιο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ παραδίδει τὸ *Βιβλίον δεύτερον* ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρόλογο καὶ τὴν πρώτη διαφορὰ *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα*.

Ἀπὸ τὴν παραβολὴ τοῦ χειρογράφου μὲ τὸ ἀντίστοιχο τυπωμένο κείμενο τῆς «Πέτρας σκανδάλου» καὶ συγκεκριμένα τῆς ἐκδόσεως Λειψίας 1743¹⁴ παρατήρησα ἀρκετὲς γλωσσικὲς διαφορὲς. Τὸ τυπωμένο κείμενο εἶναι λογιότερο, π.χ. κατορθώνομεν - κατορθοῦμεν, ἤξεύρουν - ἤξεύρωσιν, βασιλεύοντας - βασιλεύοντες, διὰ νὰ ἀσηκώση - διὰ νὰ σηκώση, ἐπλήρωσαν, πλερώσουν, πληρωμή - ἐπλήρωσαν, πληρώσουν, πληρωμή. Ὁ βιβλιογράφος ἀποφεύγει νὰ ἀντιγράψει τὰ λατινικὰ χωρία καὶ ἀφήνει κενά, μολονότι ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις γράφει λατινικά, δημιουργεῖται ἔτσι ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀντιγράφει χειρόγραφο ὅπου τὰ λατινικὰ εἶναι δυσανάγνωστα, ὑπόθεση ποὺ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὶς σπάνιες περιπτώσεις ποὺ τὸ τολμᾶ κάνει λάθη ποὺ δὲν δικαιολογοῦνται ἂν ἔβλεπε τὶς λέξεις τυπωμένες. Π.χ. γράφει *Indulgenza cesassia* ἀντὶ τοῦ *Indulgenza plenaria* τοῦ τυπωμένου. Ἐπίσης

12. Βλ. *E. Legrand*, BH XVIII, I, σ. 149. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα πολὺ σπάνιο βιβλίο ἀφοῦ, ὅπως σημειώνεται στὸ *Legrand*, ἡ περιγραφή εἶναι καρμένη ἀπὸ τὸν *A. Παπαδόπουλο-Βρεττό*, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, τ. Α', σ. 64, ἀρ. 168. Βλ. ἐπίσης *S. Salaville*, στὸ *Dictionnaire de théologie catholique*, τ. X, σ. 1769-1773, *Χρ. Πατρινέλη*, Ἡλιας Μηνιάτης, ΘΗΕ, τ. 6 (1965) ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. *K. Καραθανάση*, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολή, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 104-108 καὶ *passim*, καὶ τέλος *Anionio Alecci*, *Una traduzione italiana della «Petra Scandalou» di Elias Miniatis e un anonima confutazione*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ «*Annali della Facolta di Lettere e Filosofia dell'Università degli studi di Bari*», τ. XI (1966) σ. 5-23.

13. Βλ. *E. Γεδεών*, *Μηνιατῶν γράμματα*, Παράρτημα παρ. «Μοῦσαι» Ζακύνθου, Νοέμβριος 1933, σ. 3.

14. *Πέτρα σκανδάλου μετὰ τῶν πέντε διαφωνουσῶν διαφορῶν συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ἡλιοῦ Μηνιάτη τοῦ Κεφαλληνέως καὶ ἐκτυπωθεῖσα πλείστη ἐπιμελείᾳ καὶ δαπάνῃ τοῦ Αἰδεσιμοτάτου πρωτοπαπᾶ κεφαλινίας κυρίου Φραγκίσκου πατρὸς αὐτοῦ ἐν τῷ 1718 νῦν δὲ αἰθὶς μετατυπωθεῖσα διὰ δαπάνης καὶ ἐπιμελείας τοῦ Ρούση Ἰωάννου Κομπορούση, ἐκ Κοζένης ἐν τῷ 1743 ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ἐν Λιψία*. Βλ. *Legrand*, BH XVIII, I, σ. 311, ἀρ. 309. Πρόκειται γιὰ τὴν δευτέρην ἐκδοσιν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν βιβλιογραφίαν *Legrand*. Ὁ *Salaville*, ὁ.π., ἀναφέρει ὅτι τὸ ἔργο τυπώθηκε γιὰ δευτέρην φορὰ τὸ 1725 ἐπίσης στὴ Λειψία, δὲν βρῆκα ὁμως πούθενά βιβλιογραφημένη αὕτη τὴν ἐκδοσιν. Ὁ *Salaville* δὲν ἀναφέρει τὴν ἐκδοσιν Λειψίας 1743.

χαρακτηριστικό είναι και τὸ λάθος στὸν τίτλο τοῦ τρίτης διαφορᾶς ὅπου: Περὶ καθαρτηρίου περσὸν ἀντὶ πυρός. Ἐπεσήμανα ἐπίσης μερικές διαφορές ἐκφράσεως ἢ παραλείψεις στὸ τυπωμένο. Ἄν ἀπὸ τὴν παραβολὴ μὲ τὸ κείμενο τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐπισημανθοῦν οἱ ἴδιες διαφορές, ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ φυλλάδιο δὲν εἶναι ἀντίγραφο κάποιας ἐκδόσεως ἀλλὰ παραδίδει τὸ κείμενο προτοῦ νὰ τυπωθεῖ καὶ ἔτσι θὰ ἀποκτοῦσε ξεχωριστὴ σημασία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΟΣ